

Contemporary Reception of Rene Descartes' Skepticism

Volodymyr Khmil — Doctor of Philosophical Sciences, Professor
Dnipropetrovsk National University of Railway Transport
(Dnipro, Ukraine)

E-mail: broun79@gmail.com

Anatolii Malivskiy — PhD, Assistant Professor
Dnipropetrovsk National University of Railway Transport
(Dnipro, Ukraine)

E-mail: telepat-57@ukr.net

The article aim is to turn the spotlight on the main thesis of reflection of Descartes' skepticism doctrine as well one's argumentation estimation at the context of thinker's creativeness. These steps will promote the overcoming of one-dimensional comprehension of his attitude on skepticism as an essential part of his doctrine. That is why it has sense to concentrate an attention on some interpretations of key motives of Cartesian anti-skeptic approach at research literature as well as define the place of anthropological project at these motives firstly. Secondly, make an accent on the key role of anthropological dimension of one's doctrine at the context of philosophical polemics with skepticism. The analysis of interpretations of Descartes' heritage as well as one's original texts demonstrates the absence of adequate interpretation of one's place at the history of skepticism. The specific place of Descartes' anti-skepticism is also demonstrated. Most of researchers pay ones' attention on the tight vision of Modern Age at the form of development of scientific worldview. This position does not takes into account the contemporary level of Descartes' studies. First of all, authors make an accent on the need to overcome the fragmentary vision of thinker's heritage. Secondly, the valuable role of anthropological dimension of Descartes' texts is underlined. This position lets perform more authentic perception of one's anti-skeptic approach. In the course of finding the roots of researched situation, the authors' attention was consistently concentrated on the features of the contemporary interpretation of Modern Age request which is reduced to development of scientific worldview by the skepticism researchers. Such position marginalizes the anthropological component of one's doctrine.

Keywords: Descartes, skepticism, anti-skeptic approach, Modern Age request, anthropological project.

Сучасна рецепція скептицизму Рене Декарта

Володимир Хміль — доктор філософських наук, професор
Дніпропетровський національний університет залізничного транспорту
(Дніпро, Україна)

© Khmil, Volodymyr, 2017

© Malivskij, Anatolyj, 2017

Анатолій Малівський — кандидат філософських наук, доцент
Дніпропетровський національний університет залізничного транспорту
(Дніпро, Україна)

Мета статті зводиться до висвітлення основних положень рефлексії на вчення Декарта про скептицизм, оцінювання їх аргументованості в загальному контексті творчості мислителя з метою подолання одномірності трактування його ставлення до скептицизму, як суттєвої складової його вчення. А тому надалі доцільно, по-перше, зосередити увагу на деяких тлумаченнях ключових мотивів антискептичного підходу Картезія в дослідницькій літературі та місця в них антропологічного проекту, та по-друге, акцентувати ключову значимість антропологічного виміру його вчення в ході філософської полеміки зі скептицизмом. Аналіз інтерпретацій спадщини Декарта та його оригінальних текстів засвідчують відсутність у дослідницькій літературі адекватного тлумачення його місця в історії скептицизму та своєрідності антискептицизму. В більшості випадків увага зосереджується на вузькому баченні запиту епохи Нового часу, тобто лише в вигляді розбудови наукової картини світу, що не враховує сучасний рівень декартознавства. Авторами, по-перше, акцентується доцільність виходу за межі фрагментарного бачення спадщини мислителя, по-друге — наголошується на істотності антропологічного виміру текстів Декарта, що уможливило більш автентичне осягнення його антискептичної позиції. Автори виходять з визнання незадовільного осмислення в декартознавстві ставлення Рене Декарта до скептицизму та його антискептичного підходу. В ході прояснення витоків даної ситуації увага авторів послідовно зосереджується на особливостях сучасного тлумачення запиту епохи Нового часу, який дослідники скептицизму схильні редукувати до розбудови наукової картини світу, маргіналізуючи його антропологічну компоненту.

Ключевые слова: Декарт, скептицизм, антискептична позиція, запит епохи Нового часу, антропологічний проект.

*«Я за допомогою своїх положень вперше
поруйнував сумніви всіх скептиків»
Картезій*

Вступ

Проблема відношення до скептицизму та його подолання, як альтернативного науці феномену, ніколи не покидали сторінок філософських досліджень, проте гострота проблеми ставлення до скептицизму особливо загострилася в другій половині минулого століття з появою постмодерну. Чільне місце в історії осмислення скептицизму належить Рене Декарту, як одному з найяскравіших філософів раннього модерну, інтерес до якого був і є нездоланим протягом століть, про що свідчать запеклі дискусії серед сучасних дослідників. Нинішній рівень історико-філософської та сучасної рецепції надає додаткові можливості для перегляду усталених понять “сумнів”, “скептицизм”, “антискептицизм” в уявленнях французького філософа [Хома, 2016].

В сучасному декартознавстві XX-XXI ст. існує чимало дискусій стосовно автентичності розуміння творів Картезія. Довгий час стосовно його спадщини домінувала традиційна техноморфна точка зору, що базувалася на епістемологічних його розвідках, але починаючи з другої половини минулого століття з'являється ціла низка досліджень з амбівалентним підходом, в яких досліджується антропологічна домінанта в його творах. Обидва означені підходи, що існують на дослідницькому обрії, мають пряме відношення до проблеми сучасного розуміння ставлення Декарта до скептицизму.

Об'єктом критичного осмислення в пропонованому дослідженні є проблема, яка протягом тривалого часу не вирішується в історико-філософській літературі, а саме — суперечність між усталеним образом Декарта як скептика, котрий привів до радикальної форми скептицизму, та позицією поміркованого скептицизму, наближеного до конструктивної критики, що має місце в його антропологічних пошуках, спрямованих на самоствердження людини у світі [Хміль, 2017: 128;].

А тому доцільною є увага до історичного контексту становлення ключових принципів вчення французького філософа як передумови цілісної реконструкції його творчості та зокрема критики скептицизму.

Загальний погляд на великий обсяг літератури, пов'язаної з іменем мислителя, дозволяє зафіксувати ще один парадокс, де, з одного боку, проявляється посиленна увага до антропологічної складової філософування Декарта (зокрема рецепція трактату «Людина» [Descartes' Treatise on Man, 2017]), з іншого — некритичне відтворення дослідниками скептицизму (нігілізму) антропологічного підґрунтя його вчення, нещодавно озвученого відомим американським філософом Ричардом Попкінім.¹

Мета статті зводиться до висвітлення основних положень рефлексії на вчення Декарта про скептицизм, оцінювання їх аргументованості в загальному контексті творчості мислителя з метою подолання одномірності трактування його ставлення до скептицизму як суттєвої складової його вчення. А тому надалі доцільно, по-перше, зосередити увагу на деяких тлумаченнях ключових мотивів антискептичного підходу Картезія в дослідницькій літературі та місця в них антропологічного проекту, та по-друге, акцентувати ключову значимість антропологічного виміру його вчення в ході філософської полеміки зі скептицизмом.

Виклад основного матеріалу

Новий час — епоха радикальних змін, означених відкриттям нових горизонтів та перспектив. До числа її знакових проявів змістовних трансформацій належить наукова революція, становлення якої супроводжується руйнацією усталеного образу світу. Означений контекст створює сприятливий ґрунт для поновлення та посилення скептицизму та актуалізації антискептицизму. Автентичне осягнення одного з найбільш глибоких варіантів останнього запропоноване Декартом передбачає увагу до способів розв'язання цієї задачі в літературі.

¹ Переконливі приклади нехтування мають місце на сторінках широко відомих досліджень Ричарда Попкіна [Popkin, 2003]. Справедливість означеної тези відзначалася Хосе Маїа Нето в матеріалах конференції, присвяченої пам'яті Ричарда Попкіна 2007 року. «Найважливішою частиною останніх досліджень є тенденція ідентифікувати антропологічне бачення людської істоти або як ґрунту або ж як важливого аспекту сучасного скептицизму. Головна новизна полягає в баченні зв'язку між скептичними та антропологічними поглядами, котра пов'язана з переоцінкою спадщини елліністичних філософських шкіл скептицизму». Надзвичайно важливою виглядає теза, сформульована в примітці. Мова йде про відсутність окремої уваги до антропології, тобто про усталену традицію нехтування. Загальне бачення раннього модерного скептицизму у Ричарда Попкіна не підкреслює (не приділяє окрему увагу — автори) антропологічному аспекту. Повертаючись до означеного моменту на наступній сторінці, автор справедливо вказує на істотну відмінність позиції скептиків раннього модерну від античних, а саме — зосередженість уваги на його підвалинах, котрі виглядають як християнські доктрини природи людини, що домінували в XVI-XVII ст. Але автор не вважає за доцільне проявляти певний інтерес до огляду цих моделей, тобто виносячи його поза межі своєї уваги [Maia Neto, 2009: 309].

На сьогодні до числа істотних перешкод на шляху адекватної рецепції філософії Нового часу належить суб'єктивне тлумачення *cogito*, як ключового принципу вчення Декарта та акцент на центральній ролі принципу тотожності мислення та буття. Наскільки автентичним є означений підхід?

На окрему увагу заслуговує тлумачення антискептичної позиції Декарта як прихованого скептицизму, який репрезентує Річард Попкін. Йдеться насамперед про гостре формулювання ключової проблеми спадщини Декарта: як стала можливою трансформація «тріумфу» антискептицизму Декарта, котрий в ході його змістовної реалізації оприявнився як «трагедія» - повний провал його проекту?

До числа ключових проявів скептичної позиції французького мислителя та його погляду на науку Попкін відносить радикальний суб'єктивізм, котрий він пропонує визнати нездоланим для Декарта: «...ми ніколи не зможемо ні встановлювати зв'язок з чим-небудь поза нами, ні гарантувати її абсолютну істинність» [Popkin, 2003: 168].

Переконливість тези щодо правомірності віднесення Декарта до представників скептицизму не викликає у Попкіна жодних сумнівів, що засвідчує наведена ним класифікація основних форм нігілістичної рецепції мислителя: ортодокси сприймали Декарта як хитрого скептика, метод якого заперечував самі основи традиційних систем. Догматики ж виступали проти першої «Медитації» з її спрямованістю на деструкцію передсуджень, оскільки її аргументи були для них нездоланими. Скептики ж атакували три інші «Медитації» як такі, що не можуть бути узгоджені з ідеями першої.

Аналізуючи питання про те, наскільки адекватною та переконливою є характеристика Попкіним позиції Декарта як нездоланного суб'єктивізму, слід звернути особливу увагу на ті виклики епохи, котрі виходять за межі суб'єктивності. Йдеться як про необхідність обґрунтування об'єктивності природничо-наукових знань, так і про здатність людини виходити за межі природознавства та встановлювати себе як самодостатню особистість. Обидва означені моменти відображені в тексті Попкіна, але не осмислені належним чином. Мова йде про «силу *cogito*, котра як хвиля припливу змітає кризу піронізму та встановлює нову просвітлену особистість, причетну до надійної непорушної істини» [Popkin, 2003: 153-155].

В ході нинішнього ознайомлення з деякими працями Попкіна, а особливо з тестом його останньої прижиттєвої монографії «Історія скептицизму: Від Савонарола до Бейля» (2003) виникає сумнів щодо її підсумкового характеру стосовно більш ранніх досліджень. Але означене враження за умови співвіднесення дослідницьких позицій виявляється ілюзією, котра спотворює наше бачення історико-філософської думки. Інакше кажучи, звертання до більш ранніх дослідників ролі в історії скептицизму Декарта, наприклад, Джанет Броутон, Джон Пітер Керрієро тощо, свідчать, по-перше, про нередукованість їх поглядів до позиції Попкіна, по-друге, наявність в їх поглядах евристичних та конструктивних моментів, на які мало хто звертає увагу. До речі, Едвін Кьорлі справедливо наголошує на хибності тези щодо універсальності сумніву та його присутності у всіх творах мислителя, оскільки позиція Картезія в тексті «Правил» не передбачає звертання до методу сумніву [Curley, 1978: 43].

Приймаючи до увагу новітні тенденції в декартознавстві та означене вище нехтування антропологічним виміром філософської спадщини Картезія, варто наголосити на слушності акцентування ключової значимості його антропологічних розвідок для окреслення антискептицизму. Щоправда, йдеться про першу назву «Дискурсії», котра згадується філософом в листі до Мерсена в березні 1636: «Проект всезагальної науки, спроможну підняти нашу природу на найбільш високий

щабель досконалості» [Descartes, 1996: 339]. Осмислюючи творчість французького мислителя в означеному ракурсі, Кьорлі слушно пов'язує оригінальність позиції Декарта з притаманним схоластам наголошенням на особливій ролі “Я” [Curley, 1978: 19;]. З впевненістю можна зауважити, що на цей важливий момент майже ніхто з дослідників не звертає уваги. Однак змістовне розгортання зазначеної оригінальності та самотності в тексті монографії Кьорлі увиразнюється в ході звертання до поняття «природна людина» (natural man) як способу означення моделі людини. Підсумовуючи власний екскурс в історію скептицизму, він слушно акцентує свій інтерес на антискептичній спрямованості пізніх текстів Декарта, вказуючи на деякі форми оприявлення антропологічного підходу, однак помиляючись в тому, що пізні твори Декарта «не пов'язані з відповідями на заперечення та розробкою деталей програми, окресленій в «Дискурсії» та «Медитаціях» [Curley, 1978: 235] та схиляється до думки про те, що антропологічна інтенція в кінці життя Декарта виглядає в формі “все більшого інтересу до проблем психології та моралі». Але попри всі розбіжності та відкриття обнадійливих перспектив Кьорлі не схиляє читачів до оптимізму, причиною якого є його власна наївність в тлумаченні *cogito* як вихідного пункту філософування Картезія. Йдеться про неодноразові констатації щодо неспроможності філософа вивести з власного мислення будь-що інше окрім свого власного існування, котре є суб'єктивним. Що ж стосується інтересу до антропологічних проблем в останні роки творчості Декарта, то Кьорлі, зауважуючи його непересічну евристичну значущість, не вважає за доцільне звертання до присутнього в ньому потенціалу конструктивного мислення, що суперечить позиції авторів цієї статті.

Доцільність виходу за межі наївних уявлень щодо універсальності сумніву у творах Декарта є об'єктом дослідження в монографії Джанет Броутон «Декартівський метод сумніву» 2002 року. Важко не погодитися з думкою авторки про те, що ніде в «Правилах» загальний метод відкриття не залучає процедур, продиктованих методом сумніву. Аналогічно в тексті «Дискурсії» метод сумніву також не тотожний загальному методу, а коли мова заходить про метод «Медитацій», то підхід Декарта також не зводить його до методу сумніву [Broughton, 2002: 109-119]. А тому, аналізуючи результати домінування хибного уявлення щодо універсальності сумніву, Броутон справедливо зауважує факт спотворення смислу *cogito* більшістю дослідників як вкрай важливого поняття Декарта, хоча послідовне проведення власного конструктивного ставлення дослідниці до скептицизму Декарта передбачає зосередження уваги на позасуб'єктивних імплікаціях *cogito*.

Амбіційна спроба окреслення антискептичної позиції Картезія в ході звертання до відповідного історико-культурного контексту в публікації Хосе Луїса Бермудеса «Скептицизм та наука у Декарта» [Bermúdez, 1997]. Автор пов'язує означене вчення про сумнів з радикальною зміною образу світу як результат геліоцентричної теорії Коперника та зумовлене нею дистанціювання від онтології Аристотеля. На умку дослідника, котру важко визнати переконливою, задача конструктивного подолання радикального сумніву успішно може бути вирішена в ході звертання до філософських засад нової науки. При цьому пропонується основний акцент ставити на укоріненості мотивів сумніву в ґносеологічних потребах картезіанської науки. Обмеженість означених настанов стає явною для автора, коли Бермудес вимушений виходити за їх межі при спробі співвіднести гіпотезу Декарта про “злого генія” з останнім рівнем розвитку фізики. Інакше кажучи, означена гіпотеза ставить під сумнів правомірність тлумачення наукового бачення як останнього слова стосовно природи реальності, тоб-

то самодостатності науки. «Гіпотеза “злого генія” робить сумнівним наші причини вважати наукове бачення реальності останнім словом стосовно цього питання», — з певним розчаруванням констатує автор [Bermúdez, 1997: 757;].

Безперечно, що до недоліків даного підходу належить нехтування більш широким контекстом становлення філософії Нового часу, а саме — запитом на розбудову антропології та етики. Непрямим аргументом на користь останньої тези є констатація істотної відмінності характеру сумніву у творах «Світ» та «Медитації» Декарта, стосовно якої Бермудес зауважує надлишковий характер радикального сумніву, доцільність якого не може бути зрозумілою та виправданою з позицій необхідності обґрунтувати науки [Bermúdez, 1997: 770]. А отже, наведена констатація може бути витлумачена як непряма форма запиту на самопізнання людини як суцього та належного.

До числа тих новітніх публікацій, автори яких докладають значні зусилля для подолання усталеного образу дегуманізованого скептицизму Декарта, варто віднести публікації Сари Паттерсон. На відміну від поширених уявлень про самодостатність скептицизму Картезія, вона слушно зауважує його службову та інструментальну роль. А тому пропонує обґрунтовану тезу про доцільність пов'язувати новацію Декарта в ході запровадження скептицизму з задачею усунення спотворень природи людини, а саме — забезпечення протидії для її передсуджень та звичок [Patterson, 2000: 87].

Аналізуючи чинники актуалізації сумніву в тексті більш свіжої публікації Паттерсон «Сумнів та природа людини в Медитаціях Декарта» (2012), вона справедливо виходить за межі безпосереднього контексту наукової революції та акцентує укоріненість сумніву в самій природі людини, наближаючись до тлумачення людського феномену як втілення сумнівності фундаментальних принципів світобудови. Щоправда, форму реалізації окресленого задуму важко визнати задовільною, оскільки авторка зосереджує увагу лише на загальних ключових чинниках деформації природи людини, відводячи центральну роль усталеним традиціям світосприйняття, втіленням яких є поняття звички та чуттєвості: «звичка узурпує місце природи [людини — автори]», а «чуттєвість узурпує місце інтелекту». Також поза увагою дослідниці не залишаються і істотність передсудів дитинства як чинника деформації природи дорослої людини, яка критично ставиться до усталених традицій як “вагомої перешкоди на шляху саморозбудови” [Patterson, 2012: 193-196].

Проте, водночас, поза увагою Паттерсон залишилися радикальні трансформації становища людини Нового часу, котрі оприявилися завдяки виходу на перший план сумніву як засобу (д)осягнення істини. А тому передумовою змістовного розкриття тези щодо укоріненості сумніву в природі людини є окреслення основних моментів власної позиції мислителя, що передбачає звертання до його текстів.

Хай там що відбувається в думках наших опонентів, на першочергову увагу заслуговує аналіз тексту «Медитацій». Декарт неодноразово підкреслює сумнівність світобудови, котра оприявнюється невизначеністю місця людини у Всесвіті. На перший погляд правомірно затаврувати позицію Картезія як втілення умовності та релятивізму, однак, як виявляється, за умови більш глибокого знайомства з його творами, пріоритети мислителя виходять за межі скептицизму, оскільки за допомогою радикального сумніву людина отримує шанс усвідомити істину, дистанціюючись від приємних та спокусливих ілюзій стосовно наявності безнапружного пізнання світу. Репрезентативним моментом позиції філософа є початок другої «Медитації» [Декарт, 2014: 156], присвяченої осмисленню інтелекту, де місце нинішнього онтологічного статусу людини означене як стан повної невизначеності (стан “підвішеності”), в

чому і полягає, здавалось би, скептицизм Декарта. При цьому для нас першочергову значимість має орієнтація Декарта на позитивний підхід до проблеми людини, як на щось певне та визначене.

В ході аналізу чинників недосконалості природи людини та її здатності впасти в оману, як свідчить четверта «Медитація», Декарт повертається до ключової тези про невизначеність статусу людини в природному світі та пошуків його причин. Він конкретизує чинники невизначеності за допомогою уявлень про протилежні полюси реальності, де він нібито вміщений «як щось серединне між Богом і ніщо, або між найвищим сущим і не-сущим», а згодом він заявить: «сам я найвищим сущим не є» [Декарт, 2014: 216].

Викладаючи власну позицію, французький мислитель робить спробу дистанціюватися від спокусливо простих та наївних варіантів тлумачення проблем стосовно філософської антропології. До числа найбільш істотних належить питання про обмеженість свободи людини зовнішніми обставинами та чинниками. При цьому для Картезія надзвичайно важливим було уникнути, по-перше, загрози релятивізму, тобто бачення людини як істоти залежної від зовнішніх стихій та чинників, по-друге, спокуси радикалізації сумніву як умови абсолютної свободи та незалежності людини.

Як засвідчує текст четвертої «Медитації», Декарт успішно долає обидві означені спокуси, тобто ні Бог, ні геній як втілення двох протилежних полюсів реальності, не мають влади над людиною та її поведінкою. Як виявляється, попри ілюзію максимальної підступності та могутності злого генія, він не є всемогутньою істотою, оскільки його спроможності мають межу у вигляді людського «я», про що Декарт напише: «він ніколи не зробить так, щоб мені бути нічим, доки я думаю, що я є щось» [Декарт, 2014: 158]. Аналізуючи феномен сумніву, експлікуючи умови його граничної радикалізації, Картезій наголошує, що сумнів людини не може бути універсальним, оскільки існує вища інстанція — Бог як творець світу та людини. Інакше кажучи, по-перше, наш сумнів може бути радикальним лише за умови визнання Бога вигадкою, по-друге, лише за умови крайнього ступеню недосконалості людини через постійні помилки, про що Декарт нас запевнить: «я не можу стати аж настільки недосконалим, щоб помилятися завжди». Для Декарта стає аксіоматичним, що існування та довершеність Бога унеможливує постійне ошукування людини.

Після акцентування онтологічної неукоріненості людської природи доцільно зосередитися на позитивній спрямованості філософських шукань Картезія. Вже в тексті «Синопису» унаочнюється значимість його спрямованості на встановлення та відкриття певних безсумнівних істин: «ми не можемо сумніватися в речах, про істинність яких пізніше дізнаємося» [Декарт, 2014: 132].

Реальний Декарт, на відміну від його викривленого образу, створеного та поширеного скептиками, був далекий від гіпостезування та універсалізації радикального сумніву. Свідченням того, наскільки нечасто (по суті — в виняткових випадках) він вважав за можливе використання цієї небезпечної зброї, є лист Картезія до принцеси Елізабет від 28 липня 1643 року, де він зазначає необхідність пройти через радикальний сумнів принаймні раз в житті та застерігає від зловживань ним як надзвичайно небезпечної спокуси. А також в текстах «Медитацій» Декарт застерігає від наївної рецепції тези про універсальність сумніву та наголошує на доцільності позбавитися його вад.

В ході сучасного аналізу можливостей тлумачення позиції Декарта як скептика, варто зосередитися на рецепції його творчості отцем Бурденом, на його «Запереченнях» та на картезіанських «Відповідях на Заперечення». Для нього оцінка звинувачень та

аргументів єзуїта виглядають прикладом упередженої інтерпретації, що базується на перебільшенні значимості перших «Медитацій» та відсутністю уваги до цілісного бачення задуму великого француза: «майже весь матеріал запозичений з цих джерел, але він так перемішаний, спотворений та хибно витлумачений, що все те, що спочатку було максимально розумним, перетворюється в ілюзію того, що воно є частиною чогось досить абсурдного [Descartes, 1996: 460].

Змістовно конкретизуючи власну тезу про спростування сумнівів всіх скептиків, Картезій наголошує на виході за межі суб'єктивістської, здавалось би, тези «Я мислю» (чого не помічає о. Бурден), та підкреслює в якості найважливішого моменту власного антискептицизму доказ існування Бога та створеного ним світу «...він розглядає як нічого не варті, — полемізує мислитель з єзуїтом, — ті базовані на цьому вихідному пункті [я мислю] докази існування Бога та багато інших речей» [Descartes, 1996: 552].

Експлікуючи чинники тлумачення творчості Декарта як домінування радикального сумніву, він сам вказує на нехтування принциповою відмінністю між радикальним сумнівом першої «Медитації», присвяченій досвіду на основі чуттєвості та звичайним сумнівом, пов'язаним з повсякденним життям, де перший є «метафізичним, перебільшеним та жодним чином не може бути перенесений в практичне життя» [Descartes, 1996: 461].

Отець Бурден демонструє упереджене та фрагментарне прочитання текстів Декарта, спрощуючи та спотворюючи його позицію. Прикладом виступає поняття «ума» як суттєвої частини людини, котра, здавалось би, назавжди відправлена Картезієм у вигнання. Він зауважує факт істотних колізій в ході тлумачення цього поняття, а саме — якщо ум на початку «Медитацій» відкидається як дещо сумнівне, то в подальшому має місце його реабілітація. А оскільки о. Бурден нехтує складною архітектонікою тексту «Медитацій», то Картезій вимушений нагадувати, що в тексті першої «Медитації» мова йде про деструкцію передсуджень, що уможливило використання сумніву стосовно всіх тих речей, котрі є недостатньо ясними для нашого ума до доказу існування Бога.

Наголошуючи на недовершеності людської природи в вигляді схильності до заблуд через: «слабкість та немічність нашої природи» [Декарт, 2014: 286, 289;], Декарт, здавалось би, аргументує правомірність радикального сумніву в «Медитаціях», але акцентування спроможності людини досягнути істину та мати достовірне знання, дає підстави для інших оцінок. Останні кілька сторінок метафізичного шедеву Декарта (до яких о. Бурден не дійшов) можуть бути кваліфіковані як оптимістична од людському розуму та запоруку успішності людських починань та звершень. В означеному ключі додатковим аргументом постає підсумок «Медитацій» в вигляді тези щодо правомірності відкидання «гіперболічного сумніву» останніх днів як гідного для осміяння [Декарт, 2014: 286].

В ході осмислення позиції Картезія стосовно скептицизму на перший план виходить тлумачення *cogito*, оскільки саме з ним пов'язані звинувачення в суб'єктивізмі та скептицизмі. Зупинимося на ньому детальніше, зосереджуючи увагу на контексті його запровадження та на його функціях. Як правило, увага приділяється на його укоріненості в окремому індивіді, а питання ж про чинники його надсуб'єктивної значимості та переконливості для самого Декарта нехтується. Принципову значущість має для нас парадокс, котрий лежить в основі його вчення, а саме — уявлення про його самодостатність є позірним та перебільшеним, а абсолютність відносною. Поза увагою о. Бурдена залишилися два істотних моменти позиції Картезія, а саме — по-

перше, диференціювання поняття природи в його широкому та вузькому значеннях, по-друге, укоріненість *cogito* як прояви природи людини в понятті природи в широкому значенні цього слова. Звертаючись до тих місць в тексті «Медитацій», де Декарт окреслюючи власне бачення своєрідності змісту та функцій природи в широкому значенні слова, акцентує тотожність природи в широкому значенні слова та Бога. Наведемо відповідний фрагмент в силу його непересічної значимості: «...під природою, розглядуваною загалом, я розумію нині не що інше, як або самого Бога, або ж встановлену Богом взаємоузгодженість сотворених речей» [Декарт, 2014: 268]. В означеному контексті власне людська природа для Декарта є похідною від природи в розширеному значенні, тобто від Бога: «Я, — пише він, — розумію під моєю природою ... не що інше, як взаємопереплетеність усіх тих [речей], якими Бог обдарував мене» [Декарт, 2014: 268].

Означена позиція Картезія для нас сьогодні важлива як дистанціювання від антропоцентризму. Образ людини як самодостатньої істоти тут проблематизується, а усталене уявлення про неї як живу істоту, обдаровану розумом, втрачає переконливість. Більше того, аналізуючи природу людини як речі, яка мислить, Декарт визнає доцільним наголошення на революційному переосмисленні її усталеного образу, тобто, по-перше, на обмеженості усталених уявлень про неї, по-друге — на необхідності скромної оцінки власних знань та визнання істотності нових ракурсів її природи, котрі досі є невідомими: «...я є річ, яка мислить, тобто ум, або найвищий рівень душі, або інтелект, або рація — слова, значення яких було мені раніше невідомими» [Декарт, 2014: 162]. Усвідомлення важливості та істотності нового підходу до тлумачення людської природи спонукає Декарта як до скромної оцінки результатів самопізнання, «але може бути, що я — щось більше, ніж сам розумію» [Декарт, 2014: 200], а з іншого боку, до визнання спотвореності природи людини на даний момент. Показовим свідченням цього є згадка в другій Медитації про «ум», котрий звично блукає «манівцями» та завершальні акорди третьої Медитації, де йдеться про «потьмарений розум».

Означений аспект т.з. Декарта може та має бути прийнятий до уваги як проява парадоксальності відношення природи людини та природи Бога. Тексти мислителя засвідчують їх парадоксальність, оскільки він, з одного боку, визнає, з іншого — радикально заперечує можливість безпосереднього переходу від розуму людини до раціональності Бога. В першому випадку, мова йде про шлях, яким ми від споглядання істинного Бога, в якому приховані скарби науки та мудрості, приїдемо до пізнання решти речей, у другому — наголошується на безпідставності людської гордині в вигляді високої оцінки потенцій людського розуму: «вважаю, — пише він, — я не зміг би, не втрапляючи в нерозважливість, досліджувати цілі Бога» [Декарт, 2014: 214, 218].

Здійснений нами екскурс до спадщини Картезія засвідчує поверховість та хибність тих підходів до тлумачення її як скептицизму, автори яких нехтують глибинами його метафізики, що ґрунтується на парадоксальності відносин людини та Бога. Змістовне окреслення та осмислення антискептичної позиції Декарта передбачає вихід за межі усталених стереотипів, уважне ставлення до його текстів з врахуванням сучасного рівня історико-філософської науки.

Висновки

Аналіз інтерпретацій спадщини Декарта та його оригінальних текстів засвідчують відсутність у дослідницькій літературі адекватного тлумачення його місця в історії скептицизму та своєрідності антискептицизму. В більшості випадків увага

зосереджується на вузькому баченні запиту епохи Нового часу, тобто лише в вигляді розбудови наукової картини світу, що не враховує сучасний рівень декартознавства. Авторами, по-перше, акцентується доцільність виходу за межі фрагментарного бачення спадщини мислителя, по-друге - наголошується на істотності антропологічного виміру текстів Декарта, що уможливило більш автентичне осягнення його антискептицизму.

Автори виходять з визнання незадовільного осмислення в декартознавстві ставлення Рене Декарта до скептицизму та його антискептичної позиції. В ході прояснення витоків даної ситуації увага авторів послідовно зосереджується на особливостях сучасного тлумачення запиту епохи Нового часу, який дослідники скептицизму схильні редукувати до розбудови наукової картини світу, маргіналізуючи його антропологічну компоненту.

References

- Декарт, Рене. Медитації про першу філософію. “Медитації” Декарта у дзеркалі сучасних тлумачень: Жан-Марі Бейсак, Жан-Люк Марйон, Кім Сан Он-Ван-Кун. Пер. з фр. і лат. Київ: Дух і Літера, 2014: 115-292.
- Хміль, Володимир та Олександр Корх. Ідея особистого самовизначення в філософії просвітництва. Антропологічні виміри філософських досліджень. №11, 2017: 127–134. <http://ampr.diit.edu.ua/article/view/43374>
- Хома, Олег. Роль скептичної очевидності в першій і другій “медитаціях”. Стаття перша. *Sententiae*, Вип. 35(2), 2016: 6–22. <https://doi.org/10.22240/sent35.02.006>
- Bermúdez, José Luis. Scepticism and Science in Descartes. In *Philosophy and Phenomenological Research*, Vol. 57, No. 4, 1997: 743-772.
- Broughton, Janet. *Descartes's method of doubt*. Princeton University Press, 2002.
- Curley, Edwin M. *Descartes Against the Sceptics*. Harvard University Press, 1978.
- Descartes' Treatise on Man and its Reception*. Eds. Delphine Antoine-Mahut and Stephen Gaukroger, Vol. 43, Springer, 2017.
- Descartes, Rene. *Oeuvres complètes in 11 vol*. Vrin, 1996.
- Malivskyi, Anatolij. The Demand for a New Concept of Anthropology in the Early Modern Age: the Doctrine of Hume. In *Anthropological Measurements of Philosophical Research*, Vol. 10, 2016: 121-130.
- Maia Neto, José R. at el. Acquired Skepticism in the Seventeenth Century. In *Skepticism in the Modern Age: Building on the Work of Richard Popkin. Proceedings of the Conference “Skepticism from the Renasissance to the Enlightenment: a Conference in Memory of Richard H. Popkin (1923 - 2005)”, Held at Belo Horizonte, Brazil, on 22 - 25 October 2007*. BRILL, 2009: 309-324.
- Maia Neto, José R. The skeptical cartesian background of Hume's. Of the academical or sceptical philosophy”(first inquiry, section 12)”. In *Kriterion: Revista de Filosofia*. Vol. 56, Issue 132, 2015: 371-392.
- Patterson, Sarah. “How Cartesian was Descartes?”. In *History of the mind-body problem*. Routledge, 2000: 70-110.
- Patterson, Sarah. Doubt and human nature in Descartes's Meditations. In *Royal Institute of Philosophy Supplement*. Vol. 70, 2012: 189-217.
- Popkin, Richard H. *The history of scepticism: From Savonarola to Bayle*. Oxford University Press, 2003.

References

- Dekart, Rene. Medytatsiyi pro pershu filosofiyu. “*Medytatsiyi*” Dekarta u dzerkali suchasnykh tlumachen: Zhan-Mari Beysad, Zhan-Lyuk Maryon, Kim San On-Van-Kun. Per. z fr. i lat. K.: Dukh i Litera, 2014: 115-292.
- Khmil', Volodymyr ta Oleksandr Korkh. Ideya osobystoho samovyznachennya v filosofiyi prosvitnytstva. *Antropolohichni vymiry filosofskykh doslidzhen*. №11, 2017: 127–134. <http://ampr.diit.edu.ua/article/view/43374>
- Khoma, Oleh. Rol skeptychnoyi ochevydnosti v pershiy i druhiy “medytatsiyakh”. Statyya per-sha. *Sententiae*, Vyp. 35(2), 2016: 6–22. <https://doi.org/10.22240/sent35.02.006>
- Bermúdez, José Luis. Scepticism and Science in Descartes. In *Philosophy and Phenomenological Research*, Vol. 57, No. 4, 1997: 743-772.
- Broughton, Janet. *Descartes's method of doubt*. Princeton University Press, 2002.
- Curley, Edwin M. *Descartes Against the Sceptics*. Harvard University Press, 1978.
- Descartes' Treatise on Man and its Reception*. Eds. Delphine Antoine-Mahut, and Stephen Gaukroger, Vol. 43, Springer, 2017.
- Descartes, Rene. *Oeuvres complètes in 11 vol*. Vrin, 1996.
- Malivskiy, Anatolyj. The Demand for a New Concept of Anthropology in the Early Modern Age: the Doctrine of Hume. In *Anthropological Measurements of Philosophical Research*, Vol. 10, 2016: 121-130.
- Maia Neto, José R at el. “Acquired Skepticism in the Seventeenth Century”. In *Skepticism in the Modern Age: Building on the Work of Richard Popkin. Proceedings of the Conference “Skepticism from the Renaissance to the Enlightenment: a Conference in Memory of Richard H. Popkin (1923 - 2005)”, Held at Belo Horizonte, Brazil, on 22 - 25 October 2007*. BRILL, 2009: 309-324.
- Maia Neto, José R. “The skeptical cartesian background of Hume’s ”Of the academical or sceptical philosophy”(first inquiry, section 12)”. In *Kriterion: Revista de Filosofia*. Vol. 56, Issue 132, 2015: 371-392.
- Patterson, Sarah. “How Cartesian was Descartes?”. In *History of the mind–body problem*. Routledge, 2000: 70-110.
- Patterson, Sarah. Doubt and human nature in Descartes’s Meditations. In *Royal Institute of Philosophy Supplement*. Vol. 70, 2012: 189-217.
- Popkin, Richard H. *The history of scepticism: From Savonarola to Bayle*. Oxford University Press, 2003.